

Dva desetljeća djelovanja na normativnim i strukturalnim pretpostavkama za razvoj Hrvatske digitalne knjižnice: pogled iz osobne perspektive

Tatjana Aparac-Jelušić, red. prof. u trajnom zvanju, u miru
Predsjednica Hrvatskog knjižničkog vijeća

Uvodne napomene

- tijekom posljednjih tridesetak godina
  - brojne rasprave, provedbe projekata i usvajanje nacionalnih planova digitalizacije, očuvanja i korištenja digitalne građe
- odabir, pohrana i zaštita digitalnih dokumenata za buduće generacije nesumnjivo ovise
  - o nacionalnoj strategiji digitizacije, ali i
  - o financijskim, tehničkim i kadrovskim kapacitetima
- digitalno okruženje promjenjivo je, nepredvidivo i nadasve izazovno pa
  - ne trebaju čuditi dvojbe i nesigurnosti donositelja odluka kada je u pitanju izrada nacionalnih strategija i zakonodavnog okvira
- Prilagodljivost obrazovnih ustanova

Uvodne napomene – nastavak

- U svom izlaganju na AKM skupu 1999. zastupala sam tezu da je
  - nacionalna strategija nužan iskorak prema
    - racionalnom i djelotvornom pristupu nacionalnoj digitalnoj građi koja se želi predstaviti javnosti u zemlji i svijetu i
    - prema očuvanju hrvatske digitalne baštine
  - te da zakonodavni okvir treba biti poticajan, a ne ograničavajući
- nažalost, trebalo je proći dvadeset godina da dočekamo izradu Nacionalnog plana digitalizacije i nove zakone kojima se u osnovi potvrdilo
  - ono što su AKM struke radile i bez tih dokumenata!!! Koliko su mogle!

Uvodne napomene – nastavak

- Europski kontekst

- valja podsjetiti na to da su u konceptualizaciji prioriteta digitalnog okoliša u Europi izuzetno važni bili:
  - njezina kulturna baština i osjećaj da se to bogatstvo resursa treba otvoriti europskoj i svjetskoj zajednici
  - infrastrukturni elementi kulturne baštine u europskom društvu, koji su toliko raznoliki, a toliko povezani mnogim povijesnim, kulturnim, i političkim vezama
- zanimanje za kulturnu raznolikost, dominaciju određenih kultura i kritiku kulturnog imperijalizma raslo je s globalizacijskim trendovima

Uvodne napomene – nastavak

- Pomalo o teorijskom okviru
  - digitalizacija kulturne baštine
    - u srži digitalne baštinske prakse su kulturni artefakti i njihovi digitalni prikazi odnosno izvorno rođeni digitalni oblici
- Dalbello (2009) prepoznaje dva vala praksi koje su baštinske institucije slijedile kako bi proširile svoju ulogu:
  - prvi val razvoja digitalnih knjižnica obilježuju izolirani i nepovezani naponi, a
  - drugi nastojanja za uključivanjem zainteresiranog građanstva putem platformi za društvene mreže
- oba su ta vala prisutna i u hrvatskom digitalnom okruženju

Uvodne napomene – nastavak

- još o teorijskim postavkama
  - digitalni svijet često se označuje kao kaotičan, a područje očuvanja i zaštite digitalne građe i zbirki pritom nije iznimka
    - dakle, tek nam predstoji utvrditi jesu li dosad uloženi naponi na globalnome planu odnosno na nacionalnoj i međunacionalnim razinama, vezano uz digitalnu pohranu i zaštitu
      - vrijeme, energija i financijska sredstva –
  - dostatan i primjeren okvir,
    - ne samo za izradu općih strategija,
    - nego i za specifične potrebe na lokalnim i institutskim razinama

Uvodne napomene – nastavak

- Još o teorijskim postavkama
  - odabir, pohrana i zaštita digitiziranih, ili izvorno digitalnih, simboličkih objekata kulture za buduće generacije nesumnjivo ovise o
    - nacionalnoj strategiji digitizacije, odnosno o
    - utvrđenom planu prikupljanja obveznog primjerka raznovrsne elektroničke građe,
    - nacionalnim i institucijskim repozitorijima i stupnju njihove uključenosti u nacionalnu digitalnu knjižnicu,
    - a time i prepoznatljivosti izvan granica zemlje,
      - što dakako podrazumijeva prethodne rasprave i dogovore o nizu stručnih, tehničkih, organizacijskih, društvenih, općekulturnih i financijskih pitanja

Uvodne napomene – nastavak

- Uloga Europske komisije – prvi poticaji
  - Europska komisija u 1990-ima (na primjer, DG-XIII) poticala je susrete i rasprave među stručnjacima različitih profila
  - rezultati tih nastojanja poznati su i prepoznatljivi u brojnim europskim inicijativama kojima se Republika Hrvatska snažnije pridruživala nakon 2013.
  - koncem prvog desetljeća 21. stoljeća premješteno je na druge projekte za koje je temeljna pretpostavka bila postojanje korpusa digitalne kulturne baštine kao polazišta za istraživačke projekte
  - European Digital Library
    - nesumnjivo vizija jedinstva, prepoznatljivosti i bogatstva europske kulturne baštine
  - Europeana

Uvodne napomene – nastavak

- digitalna je zaštita nedvojbeno problem koji nadilazi nacionalne granice, jer je
  - dijelom globalnih komunikacijskih procesa,
  - ovisna je o hardveru i softveru koji se nudi na međunarodnom tržištu te o
  - nizu međunardnih strandarda za razmjenu, prihvaćanje i dugoročnu pohranu podataka
- premda se u tom kontekstu napose postavljaju i pitanja o opravdanosti donošenja nacionalnih strategija, upravo poradi obveze sustavnog bavljenja očuvanjem i zaštitom nacionalne kulturne baštine u digitalnom okruženju,
  - **donošenje nacionalne strategije jedna od važnih sastavnica aktivnosti na domaćem i globalnome planu**

Uvodne napomene – nastavak

- Hrvatsko okruženje
  - na AKM skupovima predstavljane su inicijative vezane uz
    - oblikovanje i izgradnju digitalnih zbirki, uz elektroničko nakladništvo te uz
    - oblikovanje i održavanje mrežnih mjesta, portala i načina osiguranja pristupa digitalnoj kulturnoj baštini
  - te inicijative nisu, međutim,
    - uvijek jasno vidljive izvan zajednice koja ih pokreće,
  - nedostajala su im (i još uvijek nedostaju!) sredstva, oprema, kadrovski potencijal i slično
  - razumijevanje jezika pojedine struke, upravo ono što je
    - hrvatska 'AKM zajednica' ne samo prepoznala,
    - već je učinila i prve konkretne iskorake vezano uz
      - identifikaciju elemenata za opis jedinica građe i standardizaciju podataka, arhiviranje mrežnih sadržaja i slično
  - tim više je bilo opravdano i zagovaranje nužnosti izrade i donošenja hrvatske strategije digitizacije te očuvanja i zaštite digitalne baštine

Uvodne napomene – zaključno

- Hrvatsko okruženje – nastavak
  - još 1999. istaknuta potreba da se pri izradi hrvatske informacijske strategije posebna pozornost posveti
    - zaštititi hrvatske baštine, uključujući i baštinu na elektoničkom mediju, te da se
    - utvrde prioriteti,
    - načini njezina odabira, pohrane, trajnoga čuvanja i uporabe
  - također, predstavljen je prijedlog da se potakne osnutak stručnog tijela sastavljenog od informacijskih stručnjaka, arhivista, knjižničara, muzealaca, programera, stručnjaka za umrežavanje i drugih

Nacionalni planovi i zakonodavni okvir

- planovi i zakonodavni okvir relevantni za 'AKM zajednicu' dočekali su promjene nakon dvadesetak godina
  - podsjetimo da je prethodni
    - Zakon o arhivskom gradivu i arhivima bio usvojen 1997.,
    - Zakon o knjižnicama 1997.,
    - Zakon o muzejima 1998. i
    - Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara 1999.
- tada su samo arhivski i knjižnični zakon eksplicitno naveli **elektroničku građu**, uvrstivši ju u definiciju knjižnične građe odnosno arhivskog gradiva
- u dvama drugim zakonima **elektronička se građa** izrijeком ne spominje, premda se može zaključivati o tome da se i na nju primjenjuju odredbe tih zakona

Nacionalni plan digitalizacije kulturne baštine 2000.-2025.

- Plan se temelji na pet ključnih pojmova koji su bitni za ostvarenje zadanih ciljeva:
  - *infrastruktura, digitalni sadržaj, interoperabilnost, e-usluge i održivost.*
- iz Plana izdvajam samo dionicu koja se odnosi na Europeanu,
  - kao digitalnu platformu i najambiciozniji kulturni projekt dosad poduzet u europskim razmjerima
  - osim promocije kulturne raznolikosti europskih nacija, koncept Europeane ima i vrlo izražen razvojno-istraživačko-poduzetnički karakter
- u dionici Mjera 2.2. vezano uz Posebni cilj 2 (Osigurati održivost umreženog središnjeg sustava za digitalnu kulturnu baštinu), MKM kao nacionalni agregator
  - razvija nekoliko modela suradnje s Europeanom
  - uspostavljaajući agregator MKM ima za cilj stvoriti preduvjet za usklađivanje velikog broja zbirki prema standardu Europeane čime bi zastupljenost hrvatske građe u Europeani znatno porasla
- trenutačno se u Europeani nalazi **neznatan broj digitalnih objekata** hrvatske kulturne baštine

Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti, 2019.

- u čl. 3. **digitalna građa** je uvrštena u
  - definiciju knjižnične građe (stavak 7),
  - tumačenje publikacije (stavak 11),
  - a o **digitalnoj knjižnici govori** se u stavku 13.
- u čl. 6. navodi se digitalizacija
  - kao redovna djelatnost u knjižnicama, a
  - u stavku 2. istog članka propisuje se da su
  - “Prilikom obavljanja digitalizacije knjižnične građe iz svojih zbirki knjižnice (su) dužne poštovati norme za digitalizaciju građe, izradu arhivskih i korisničkih primjeraka te metapodataka sukladno standardima iz članka 12. stavka 2. ovoga Zakona.”
- Čl. 12. propisuje izradu **Standarda za digitalne knjižnice** i da je njegovo usvajanje u nadležnosti ministra odgovornog za kulturu.

Zakon o KiKD – nastavak...

- Čl. 14. Stavak (3)
  - odluka o prestanku i statusnim promjenama knjižnice iz stavka 2. ovoga članka te privatnih knjižnica
- Čl. 24 obvezuje NSK u Zagrebu
  - na izgradnju i organizaciju **Hrvatske digitalne knjižnice**
- u poglavlju VIII., Čl. 33., stavak 2. propisuje se da
  - se sve knjižnice povezuju u knjižnični sustav RH sukladno
    - potrebama određenog stručnog, znanstvenog, umjetničkog područja,
    - potrebi za učinkovitijim poslovanjem u upravljanju digitalnom građom i
    - potrebi za stalnim stručnim usavršavanjem, a u
  - alineji 4. tog stavka među temelje povezivanja uvršteno je izgrađivanje skupnih kataloga, središnjih upisnika, baza podataka, repozitorija i Hrvatske digitalne knjižnice.

Zakon o KiKD – nastavak...

- po prvi puta se u RH među odredbe o obveznom primjerku izrijekom navodi
  - kao jedna od svrha obveznog primjerka
    - **izgradnja Hrvatske digitalne knjižnice** (Čl. 38., alineja 6.)
- Čl. 39., stavak 4. obezuje nakladnike da digitalnu tiskarsku matricu kao posljednju digitalnu inačicu publikacije pripremljene za tisak trajno čuvaju ili predaju Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu na trajnu pohranu
- Čl. 40., stavak 1. – obveze nakladnika koji ima sjedište u RH i objavljuje *online* publikacije
- Čl. 41., stavak 2. nakladnik digitalne građe ima pravo odrediti
  - uvjete pristupa,
  - ali je dužan dopustiti minimalnu razinu pristupa u prostoru NSK u Zagrebu u kontroliranoj radnoj okolini

Zakon o KiKD – nastavak

- među prijelazne i završne odredbe uvršten je i Čl. 51.
  - (1) Zbirka obveznog primjerka službenih publikacija
  - (2) Središnji državni ured za razvoj digitalnog društva obvezuje se
    - digitalizirati fizički dio građe iz stavka 1. ovoga članka te
    - predati građu nakon obavljene digitalizacije NSK-u u Zagrebu (Zbirka službenih publikacija) na daljnje postupanje

Pravilnici – nastavak...

- *Pravilnik o obveznom primjerku*

- uređuje sva pitanja vezana uz obvezni primjerak publikacija u svim materijalnim i **digitalnim** pojavnostima,
- pridonosi izgradnji Hrvatske digitalne knjižnice,
- uključuje e-knjige, e-serijske publikacije, mrežne stranice te digitalne matrice i objavljene digitalne preslike knjižnične građe u RH
- NSK skrbi o trajnoj pohrani i zaštiti obveznog primjerka digitalne i digitalizirane građe sukladno odredbama pravilnika kojim se uređuje zaštita, revizija i otpis knjižnične građe
- Online građa u Croatici
- tijekom postupka prihvata za digitalnu građu provjerava se primjerenost formata te čitljivost
- online građa dostavljena NSK-u
  - pohranit će se u sustavima digitalne knjižnice NSK te
  - učiniti dostupnom putem Hrvatske digitalne knjižnice, sukladno propisima kojima se uređuju autorska i srodna prava

Pravilnici – OP – nastavak...

- NSK – dužna je utvrditi i sustavno osuvremenjivati formate za dostavu online građe u skladu s mogućnostima pohrane u sustave Hrvatske digitalne knjižnice
- NSK – pohranjivat će mrežne stranice u Hrvatski arhiv weba koje koriste normirana rješenja i općeprihvaćene prakse usklađene s preporukama W3C organizacije i omogućiti njihovu vidljivost u Hrvatskoj digitalnoj knjižnici
- Kako bi se osigurali uvjeti za trajnu pohranu i dostupnost digitalne građe dostavljene obveznim primjerkom,
  - online publikacije prihvaćaju se u formatima primjerenim za trajnu pohranu

Pravilnici

- *Pravilnik o matičnoj djelatnosti i sustavu matičnih knjižnica u Republici Hrvatskoj*
  - čl. 15. posvećen je županijskim matičnim narodnim knjižnicama, a
    - njegov stavak 4., između ostalih zadaća, navodi i
      - suradnju u stručnim projektima koje na razini države pokreće NSK u Zagrebu i
      - potiče suradnju na zajedničkim projektima županije poput **digitalizacije zavičajne građe**
- *Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci*
  - među temeljne sadržaje knjižničarstva navodi
    - znanja i vještine vezane za upravljanje analognim i **digitalnim zbirkama i fondovima** uključujući njihovu pohranu i zaštitu u knjižnicama i mrežnim sustavima te
    - znanja o temeljima razvoja knjižničarstva, uključujući odnose prema srodnim disciplinama, etička pitanja profesije i položaj knjižnica u promjenjivom i dinamičkom **digitalnom okruženju** (Čl. 5).
  - U Mjerilima se u skupini I. izrijekom navode bodovi za osmišljavanje i izradu zahtjevnog interpretativnog i didaktičkog materijala za korisnike (analognog ili **digitalnog**)

Pravilnici – nastavak

- *Pravilnik o zaštiti, reviziji i otpisu knjižnične građe*
  - u čl. 1. navodi se da se
utvrđuju mjere zaštite i očuvanja knjižnične građe, **uključujući digitalnu građu**, u redovnim i izvanrednim uvjetima sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.
  - U čl. 2. stavak 4. izrijekom se navodi da se
„u pogledu digitalizacije, objave i korištenja knjižnične građe kojoj nije istekao rok autorskopravne zaštite, primjenjuju se tehničke norme, propisi iz područja autorskog prava te propisi iz područja zaštite osobnih podataka.”
  - u čl. 6. stavak 3 navodi se
„U svrhu zaštite izvornika i veće dostupnosti sadržaja, građa se može prenositi na drugi medij, odnosno mikrofilmirati ili digitalizirati.”
  - Čl. 9. – digitalizacija građe **jedan je od načina zaštite te građe**
  - u poglavlju II. – u dva se članka navodi digitalizacija knjižnične građe (čl. 10. stavak 4. i stavak 5.
  - članci 16., 17. i 18. u poglavlju IV. odnose se na zaštitu digitalne građe
  - digitalna je građa spomenuta i vezano uz otpis (čl. 32., stavci 8. i 9.)

Zaključno

- Dosadašnji iskoraci
- Uočeni problemi
- Kako pristupiti rješavanju problema